

Αἰέν ἀριστεύειν: Ο «ἀριστος» στην ομηρική αρετολογία

Της ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΓΟΓΓΑΚΗ, *Επίκ. Καθηγήτριας ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθηνών*
και της ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΣΤΡΑΒΑΚΟΥ-ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ, *Μεταπτυχιακής Φοιτήτριας Φιλοσοφίας*
του Αθλητισμού ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθηνών

Ο «ἀριστος» συνιστά μία από τις αρχαιότερες ελληνικές λέξεις. Η γέννηση του όρου ανάγεται σε εποχές προομηρικές, ενώ η σημερινή σημασία της διατηρεί σε αμείωτο επίπεδο την αίγλη. Ο «ἀριστος», λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς που υπάρχουν κατά τον Bruno Snell, στην ερμηνεία των ομηρικών λέξεων¹, κατά γενική ομολογία, αποτελεί ένα πρόσωπο ευπρόσδεκτο και ευχάριστο, καθώς διαθέτει μια ξεχωριστή ιδιότητα, την οποία καθένας θα επιθυμούσε να έχει. Η προέλευση της λέξης από το ρ. *ἄρω* ή το *ἀρέσκω*, φέρει στη συνείδηση είτε την εξέχουσα ηθική ιδιότητα της αρετής, είτε τον ισχυρό θεό του πολέμου Ἄρη². Ο «ἀριστος» δεν είναι ένα απλό ή σύνηθες επίθετο, αλλά συνιστά μια αξία, ένα ηθικό μέγεθος, και μάλιστα τον ύψιστο βαθμό ανωτερότητας, καθώς αποτελεί την υπερθετική εξέλιξη του «Ἀγαθοῦ». Στην κυριολεξία σημαίνει ο πολεμικότερος, κατ' ουσίαν «ο ανδρειότερος», και κατ' επέκταση ο πλουσιότερος, ο ευγενέστερος, ο αξιότερος. Ο *ἄριστος* δεν αποτελεί έναν εκ των πολλών, αλλά τον άνδρα ο οποίος επιτυγχάνει έναν άθλο, δηλαδή τον καλύτερο πάντων³. Ως εκ τούτου, οι *ἄριστοι* ενός τόπου συνιστούν τους πρώτους, τους σημαντικότερους όλων, ενώ «ἀριστα» είναι τα «κάλιστα», τα όσο δυνατόν καλά, δηλαδή τα εξαιρετά⁴.

Δεν είναι τυχαίο, επομένως, ότι ο «ἀριστος» συνιστά το πρώτο συνθετικό του «αριστοκράτη». Ο άνθρωπος ο πιο διαλεχτός, ο ανώτατης ποιότητας, είναι εκείνος που διαθέτει την ικανότητα να ξεπερνάει το όριο της μετριότητας, αποτελώντας μια κοινωνική ελίτ. Υπό την έννοια αυτή αριστο-κράτης είναι εκείνος ο οποίος κατάγεται από ευγενείς, και κατ' επέκταση από πλούσιο γένος⁵. Η αριστοκρατία συνιστά για την αρχαιότητα οργανωμένη κοινωνική τάξη, με ιδιαίτερα πολιτικά προνόμια, τα οποία κληροδοτούνται στις επόμενες γενεές «κληρονομικῶ δικαίω». Από αυτήν, ακριβώς, την κοινωνία των αρίστων, ξεκινάει η Μούσα του Ομήρου για να ψάλλει τα ηρωικά τους κατορθώματα. Ο όγδοος αιώνας π.Χ. που έζησε ο ποιητής είναι για την Ελλάδα μια εποχή γεμάτη δυναμισμό, μέσα από τον οποίο εκκο-

λάπτονται όλες οι δυνάμεις που θα της δώσουν τη μορφή των ιστορικών χρόνων⁶.

Οι όροι «ἀριστος» και «αριστεύειν» εμφανίζονται στα ομηρικά έπη ήδη από τους πρώτους κίβλας στίχους της ραιψωδίας Α: ο ποιητής χρησιμοποιεί τούτο τον όρο, προκειμένου να αναδείξει την ανωτερότητα του Κάλχαντα (*οἰονοπόλων ἄριστος*⁷) και του Αγαμέμνονα (*πολλῶν ἄριστος Ἀχαιῶν*⁸). Ο «ἀριστος», επί μεν εμψύχων σημαίνει τον καλύτερο στη δεξιότητα, την ανδρεία ή την καταγωγή, επί δε απύχων το καταλληλότερο και το ωφελιμότερο. Το ρήμα «αριστεύω» έχει κυρίως την έννοια του «προτεύω», «διακρίνομαι, ή «είμαι γενναίος»⁹. Εξάλλου, στον Όμηρο ο «αριστεύς-ήςος» σημαίνει και τον συγγενή πρόκριτο, καθώς η αριστεία αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της τάξης των ευγενών¹⁰.

Στο ηρωικό έπος της Ιλιάδας, όπου κατεξοχήν συγκρούονται αντίπαλοι ήρωες, η πολεμική αναμέτρηση συνιστά την αφορμή για την ανάδειξη της «αριστείας» των σημαντικότερων ηρώων του στρατοπέδου των Αχαιών, όπως του Διομήδη, του Αγαμέμνονα, του Ιδομενέα, του Αίαντα, του Πατρόκλου, του Αχιλλέα, καθώς επίσης και των επιλέκτων ανδρών εκ των Τρώων, όπως του Έκτορα και του Σαρπηδόνα¹¹. Ειδικότερα με τον τίτλο «αριστεία», που σημαίνει όχι απλώς υπεροχή¹², αλλά επίτευγμα λαμπρό, αξιοβράβευτο έργο και «ἄθλον»¹³, περιλαμβάνονται τρεις ραιψωδίες, η Ε (Διομήδους αριστεία), η Λ (Αγαμέμνονος) και η Ρ (Μενελάου), στις οποίες περιγράφονται οι ανδραγαθίες των τριών παραπάνω ηρώων στον πόλεμο εναντίον των Τρώων¹⁴. Γενικά, οι άνδρες της Ιλιάδας και της Οδύσσειας δεν είναι άνθρωποι κοινοί, αλλά ήρωες. Κι ενώ διαθέτουν πλήρη γνώση της αξίας της ανδρείας, της φιλίας, της τιμής και του σεβασμού προς τον άλλο, ωστόσο, έχουν και επίγνωση της θνητής τους φύσης¹⁵.

Οι ηρωικές μορφές των ομηρικών επών εμφανίζονται, καταρχήν, ως «αγαθοί». Το συγκριτικό του επιθέτου «ἀγαθός» (από το ρ. «ἀγαμαι») είναι *ἀμείνων*, *βελτίων*, *κρείσσων*, ενώ το υπερθετικό *ἄριστος*,

βέλτιστος, κράτιστος¹⁶. Στα έπη του Ομήρου ο «ἀγαθός», συνώνυμος του «ἔσθλός», τείνει να ταυτιστεί με τον κραταϊό, τον ανδρείο και τον γενναίο, και, παρομοίως, με εκείνον που διαθέτει αριστοκρατική καταγωγή και ισχύ¹⁷. Όποιος ανήκει στην κατηγορία των «ἀγαθῶν», προέρχεται δηλαδή από ανώτερη γενιά, διακρίνεται για την ανωτερότητά του στον πόλεμο και αναγνωρίζεται ως άξιος ηγέτης, ενώ ο αποτελεσματικός αυτός τύπος ανδρός συχνά χαρακτηρίζεται ως «άριστος», καθώς θεωρείται ο καλύτερος, ή ένας από τους καλύτερους. Η λέξη «ἀγαθός» έχει και τη σημασία του φρόνιμου, του τίμιου και εν γένει του ενάρετου, αλλά και του εύμορφου, του άξιου, του ικανού, του επιτήδειου, του εξέχοντος σε κάτι, του χρήσιμου, του ωφέλιμου, και εν γένει του αντίθετου προς το κακό, ενώ επί ζώων και αψύχων έχει τη σημασία του έχοντος καλές ιδιότητες, του τέλειου εις το είδος του¹⁸.

Εξάλλου, «ἄριστοι» θεωρούνται και όσοι διαθέτουν ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό υπεροχής. Στόχος του «ἀγαθοῦ» ανθρώπου είναι να αποδειχθεί ανώτερος από όλους τους άλλους, ενώ με το ρ. ἄριστεύω (συμπεριφέρομαι ως άριστος, με γενναιότητα στη μάχη, ή είμαι ο καλύτερος) υποδηλώνεται η επιδίωξή του για διάκριση και υπεροχή¹⁹. Προς μια τέτοια παρότρυνση στοχεύουν, άλλωστε, και οι περίφημες ομηρικές συμβουλές που απηύθυναν οι πατέρες προς τους νεαρούς πολεμιστές, όταν οι τελευταίοι ξεκινούσαν για τον πόλεμο της Τροίας. Έτσι, ο σοφός Πηλέας συμβουλεύει τον Αχιλλέα, και ο Ιππόλοχος τον Γλαύκο, «αἰέν ἄριστεύειν», δηλαδή «να είναι πάντα πρώτος στην παλικαριά»²⁰.

Στην *Οδύσσεια* δίνεται μια εξίσου σημαντική διάσταση της έννοιας, καθώς τον χαρακτηρισμό «ἄριστος» φέρει, πρωτίστως, ο βασικός της ήρωας Οδυσσεύς, εξαιτίας, κυρίως, της πανουργίας του, δηλαδή της αποτελεσματικής ευρηματικότητάς του. Εξάλλου, ἄριστοι αποκαλούνται και οι μνηστήρες, λόγω της αριστοκρατικής τους καταγωγής²¹, καθώς επίσης και οι ειρηνικοί Φαίακες, χάρη στην ταχύτητά τους και την ικανότητά τους στην ναυσιπλοΐα. Ακόμη και μια γυναίκα είναι δυνατόν να θεωρείται «ἄριστη» όταν ανταποκρίνεται με επιδεξιότητα στα ειδικά καθήκοντα που έχει αναλάβει στο πλαίσιο του οίκου της, όπως επί παραδείγματι η Πηνελόπη, η οποία κληροδοτεί την αρετή της στις μελλούμενες γενιές²². Στον κόσμο των θεών, εξάλλου, ο Δίας χαρακτηρίζεται ως θεῶν ὑπάτος καὶ ἄριστος (ο πιο δυνατός και πρώτος στην τάξη των Ολυμπίων), ενώ και ο Απόλλων είναι «θεῶν ἄριστος» (ένας από

τους ανώτερους Θεούς)²³.

Στον Όμηρο οι περισσότερες σκηνές μάχης δεν είναι συλλογικές, αλλά συνιστούν «ἄριστεϊες» διαδοχικά, δηλαδή, ανδραγαθήματα, με τα οποία ένας μαχητής, κυριευμένος από πολιτικό μένος, αποκτά σχεδόν υπεράνθρωπη δύναμη, σαρώνοντας ό,τι συναντά στο πέρασμά του²⁴. Στο αντίθετο, αρηνητικό άκρο του «ἀγαθοῦ» και του «ἄριστου» βρίσκεται ο κακός, ο οποίος σημαίνει κυρίως τον μοχθηρό, αυτόν που επιθυμεί την υλική και ηθική βλάβη των άλλων. Στα ομηρικά έπη, ωστόσο, ως κακός αναφέρεται κυρίως εκείνος που δεν είναι «ἀγαθός», ο άνδρας δηλαδή ταπεινής καταγωγής, ο άσημος, ο φτωχός, ο ανίσχυρος²⁵. Στα πολεμικά, κυρίως, συμφραζόμενα, το επίθετο «κακός» ή «αἰσχροός», όπως και ο σχεδόν συνώνυμος «ἄνακλις», είναι ο ανώνυμος τύπος του «καλός» ή «ἀγαθός», και χαρακτηρίζει εκείνον που είναι αδύναμος ή και δειλός, κι αδυνατεί, επομένως, να υπερασπιστεί τον εαυτό του ή τους συμμάχους του σε μια κρίσιμη στιγμή²⁶.

Έτσι, στην *Ιλιάδα* ο Οδυσσεύς, απομονωμένος από τους συμπολεμιστές του Δαναούς, διστάζει ανάμεσα στην επιλογή να μείνει μονάχος στο πεδίο της μάχης με κίνδυνο να σκοτωθεί, ή να υποχωρήσει από φόβο. Ο ήρωας, εν τέλει, δίνει λύση στο δίλημμά του αποφασίζοντας να παραμείνει και να πολεμήσει, σκεπτόμενος πως η υποχώρηση ταιριάζει στους κακούς μόνο, και όχι στους «ἄριστους»²⁷. Η επιλογή αυτή συνιστά αποτέλεσμα της επίγνωσης του Οδυσσεύα ότι στον πόλεμο υποχωρούν οι κακοί, ενώ όσοι αριστεύουν μάχονται. Οι ἄριστοι, ως εκ τούτου, είναι εκείνοι που προστρέχουν πρώτοι στη μάχη και μένουν εκεί, πολεμώντας, χωρίς να υπολογίζουν αν θα ζήσουν ή θα πεθάνουν²⁸. Ο Έκτορας, εξάλλου, αν και συναισθάνεται τις οδυνηρές συνέπειες του θανάτου του, δεν υποχωρεί, καθώς η ιδεολογία του δεν του επιτρέπει να παραβεί τον κώδικα της ηρωικής συμπεριφοράς που καθορίζεται ως άγραφος κανόνας για τους άνδρες²⁹. Η επιλογή του να δώσει μια μάχη εξ αρχής χαμένης υπαγορεύεται από την παραπάνω λογική, σύμφωνα με την οποία η αποφυγή του πολέμου θεωρείται καταδικαστέα. Αντιθέτως, η πολεμική ανδρεία και το «κλέος» επιβραβεύονται με την αθάνατη φήμη που θ' ακολουθεί τον ήρωα, τόσο όσο βρίσκεται εν ζωή, όσο και μετά το θάνατό του³⁰.

Με την «ἄριστεία» τους οι πολεμιστές δικαιώνουν την φήμη των προγόνων τους και, τηρώντας τις συμβουλές για υπεροχή στη μάχη, επιδιώκουν να κερδίσουν μεγάλη δόξα (μέγα κλέος³¹) και καλή φήμη (εὐκλείη³²) για τους ίδιους και για τον γονέα

τους³³. Οι χαρακτηρισμοί «ἀγαθός» και «ἄριστος» στα ομηρικά ἔπη δεν συνόδεύουν γενικά και αόριστα τους σόφρονες ή τους δίκαιους, που επιθυμούν μια ήρεμη και ειρηνική ζωή, αλλά προσδιορίζουν μια συγκεκριμένη κατηγορία ηρώων, οι οποίοι διακρίνονται για το γενναίο τους φρόνιμα και την ανώτερη θέση που κατέχουν στους κόλπους της κοινότητάς τους. Αντίθετα, όσοι δεν ανήκουν στην εξέχουσα αυτή τάξη χαρακτηρίζονται ως «κακοί». Αυτό συμβαίνει, «επειδή το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται τόσο ο επαινετικός χαρακτηρισμός ενός ήρωα ως «ἀγαθοῦ», όσο και ο ψόγος που προκαλεί με τις πράξεις του ως «κακοῦ», είναι συχνά ανταγωνιστικός», επισημαίνει ο Δ.Ν. Μαρωνίτης³⁴. Ὅποιος προκαλεί κάτι χρήσιμο και ωφέλιμο στους δικούς του χαρακτηρίζεται «ἀγαθός», ενώ ἀχρηστος είναι ὅποιος τους βλάπτει. Οι αντιθετικοί, ωστόσο, αυτοί τίτλοι δεν έχουν σταθερή και μόνιμη αξία για όλους και σε κάθε περιβάλλον. Ένας ήρωας, ο οποίος σε μια συγκεκριμένη περίπτωση θεωρείται από κάποιον «ἀγαθός» ή «ἄριστος», μπορεί σε κάποια άλλη να χαρακτηρίζεται «κακός», όπως για παράδειγμα, ο χαρακτηρισμός των μνηστήρων³⁵. Οι ήρωες, κατά συνέπεια, δεν κρίνονται με κριτήριο ένα διαρκή και αυστηρό ηθικό κώδικα, ενώ κι οι αντιθετικοί τίτλοι (ἐσθλός-κακός) δεν έχουν σταθερή και μόνιμη αξία για όλους, αλλά αποδεικνύονται σχετικοί, καθώς στην ομηρική κοινωνία δεν υπάρχει αντικειμενικός κριτής του καλού και του κακού³⁶.

Στις αρετές του «ἀγαθοῦ ἀνδρός» δεν συγκαταλέγεται μόνον η πολεμική υπεροχή, αλλά και η ετοιμότητά του ν' αναγνωρίζει τις αξίες της ειρηνικής συνύπαρξης, να συνεργάζεται με όσους τον περιβάλλουν και χρειάζονται την βοήθειά του. Παράδειγμα αυτού αποτελεί ο Γλαῦκος, ο οποίος πολεμεί δίπλα στους Τρώες, και κατηγορεί τον Έκτορα για δειλία, επειδή εγκαταλείπει το νεκρό συμπολεμιστή του Σαρπηδόνα στο πεδίο της μάχης³⁷. Ο ίδιος στάθηκε ανίκανος ν' ανταποδώσει την ηθική οφειλή του απέναντι στον νεκρό, που ήταν φίλος και σύντροφος στον πόλεμο. Στην περίπτωση αυτή, η Ιλιάδα ως ἔπος καθαρά πολεμικό, γι' άλλη μια φορά υποτάσσει τη φιλία στην ανδρεία του μαχητή, ενώ, αντίθετα, η Οδύσεια υποτάσσει τις αξίες του πολεμικού ανταγωνισμού στην φιλότιμα³⁸.

Εξάλλου, αξίζει να επισημανθεί και η σύνδεση των «ἀγαθῶν» και «ἀρίστων» με την έννοια της «ἀρετῆς», καθώς η ρίζα του ουσιαστικού ἀρ- σχετίζεται ετυμολογικά με τον συγκριτικό και υπερθετικό βαθμό του επιθετικού «ἀγαθός»: ἀρείων και ἄριστος³⁹. Ως «ἀρετή» νοείται ένα σύνολο χαρακτηρι-

στικών, όπως η ικανότητα, η επιδεξιότητα, η τιμότητα, η πίστη, η έφεση και η έξη στο καλώς πράττειν, η ηθική ανωτερότητα, η αποφυγή του κακού⁴⁰. Η αρετή στον Όμηρο, σε αντίθεση με τις μεταγενέστερες σημασίες της, δεν αποτελεί επίκτητη ιδιότητα, αλλά εμφανίζεται σχεδόν ως έμφυτο χαρακτηριστικό των «ἀγαθῶν» και των «ἀρίστων», όπως η δύναμη, η ομορφιά, η πολεμική ικανότητα, το γενναίο φρόνιμα, η ευγενική καταγωγή, το γόητρο, ο πλούτος και η πνευματική δύναμη. Στα πολεμικά συμφραζόμενα της Ιλιάδας η αρετή λαμβάνει περισσότερο ειδική σημασία, καθώς είναι μια μορφή ανωτερότητας, και συνδέεται κυρίως με την ανδρεία των πολεμιστών και με ο,τιδήποτε περιέχεται ή συντελεί αυτή⁴¹.

Η ομηρική αριστεία δεν περιορίζεται, ωστόσο, μόνο στο πεδίο της μάχης, αλλά εκδηλώνεται και στους αθλητικούς αγώνες, όπου είναι φανερό η λαχτάρα της νίκης και της υπεροχής⁴². Οι άμεσες αναφορές είναι δύο: στην Ιλιάδα η εκτενέστατη περιγραφή των νεκρικών αγώνων προς τιμή του Πατρόκλου στη ραψωδία Ψ⁴³, που αποτελούν και τους πρώτους με πανελλήνιο χαρακτήρα αγώνες⁴⁴, και στην Οδύσεια η μικρότερης κλίμακας περιγραφή των αγώνων που διοργάνωσε ο βασιλιάς των Φαιάκων Αλκίνοος προς τιμήν του Οδυσσέα ως ολοκλήρωση της φιλοξενίας⁴⁵. Και στην Οδύσεια, πάντως, το «νικᾶν» στους αγώνες συνδέεται με το «ἀριστεύειν», καθώς ο νικητής είναι ο «ἄριστος», ο ικανότερος ή ο πιο γενναίος, εξ' ου και «ἀριστεία» ή «ἄθλά» τα κατορθώματα του ήρωα-αθλητή, το έπαθλο της προσωπικής ανδρείας και κάθε μεγάλη ηρωική πράξη, όπως χρησιμοποιεί τον όρο ο Όμηρος⁴⁶. Σχετικά, όμως, με την έννοια του ανταγωνισμού και της επιθυμίας για νίκη φαίνεται ότι το πνεύμα του ανταγωνισμού κυριαρχεί στους ομηρικούς ήρωες, με διαφοροποιήσεις, πάντως, αρκετά ευδιάκριτες ανάμεσα στην Ιλιάδα και την Οδύσεια, καθώς οι αγώνες στους φιλειρηνικούς Φαίακες συνιστούν ψυχαγωγία, και όχι άσκηση για πόλεμο, όπως ήταν γενικότερα στην αρχαία Ελλάδα⁴⁷.

Στους ομηρικούς αθλητές, και στα δύο ἔπη, αναδεικνύεται η ύπαρξη μιας συμμετρίας⁴⁸. Στην περίπτωση των αγώνων της Ιλιάδας οι άνδρες που συμμετέχουν είναι όλοι τους πολεμιστές, και μάλιστα οι κορυφαίοι εξ αυτών, ή ακόμη και βασιλείς, όπως ο Οδυσσέας, ο Αίας, ο Μενέλαος, ο Αγαμέμνωνας. Αποτελούν τους πιο επιδέξιους εκ των πολεμιστών, οι οποίοι διαθέτουν, τόσο σωματική ρώμη, όσο και ευγενική καταγωγή. Η συμμετοχή των αθλητών, ακολουθώντας τα ηρωικά πρότυπα της ομηρικής κοινωνίας, είναι η καλύτερη δυνατή, καθώς είναι

όλοι τους δυνατοί, θαρραλέοι και διψασμένοι για δόξα. Μόνο οι «ἀριστοί», οι πρόθυμοι για κάθε θυσία με στόχο την αξία που αντιπροσωπεύει μια τιμητική διάκριση, επιτρέπεται να λάβουν μέρος στους αγώνες της *Ιλιάδας*⁴⁹.

Στην *Οδύσσεια*, η συμμετοχή στους αγώνες εμφανίζεται με αισθητά αμβλυμένες τις κοινωνικές αντιθέσεις. Οι αθλητές είναι, επίσης, νέοι άξιοι, «έσθλοί», όπως τους χαρακτηρίζει ο ποιητής. Ο βασικός πρωταγωνιστής, ο Οδυσσεύς, εμφανίζεται κατ' αρχήν να διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά της πολεμικής αρετής που διέπει τους ήρωες της *Ιλιάδας*, ενώ η φήμη και η δόξα που έχει αποκτήσει ο ήρωας στην Τροία έχει διαδοθεί και στην Ιθάκη. Οι αθλητές στους αγώνες, γενικά, επιδεικνύουν την ικανότητά τους, όπως ακριβώς θα έκαναν και στον πόλεμο, όπου θα πάλευαν μέχρι εσχάτων για την επικράτησή τους. Παράλληλα, όμως, με την σωματική ισχύ και την πολεμική τους εμπειρία, αναδεικνύεται και η μεγαλοψυχία ή το ψυχικό τους σθένος⁵⁰.

Η ανδρεία του νικητή στις μάχες και στους αγώνες λειτουργεί ως απόδειξη της αρετής του. Η επικράτηση επί του αντιπάλου δεν συνιστά, απλή προσωπική φιλοδοξία του αθλητή, αλλά προϋπόθεση για την κοινωνική του αναγνώριση. Η νίκη αποτελεί την απόδειξη του ανδρισμού του, γι' αυτό και ήταν «μετ' ἀνδράσι ἄεθλοι», στους οποίους όφειλαν να επιδείξουν ότι είναι άνδρες άξιοι να νικήσουν⁵¹. Οι αγώνες εκτονώνουν την ένταση της μάχης, προετοιμάζοντας το έδαφος για την ανωτερότητα των ηρώων⁵². Ο Όμηρος, περιγράφοντας τους αγώνες, προσδίδει αξία όχι μόνο στην σωματική ρώμη και στην συγκεκριμένη δεξιότητα, αλλά και στην τιμή που συνεπάγεται η νίκη. Οι αγώνες στα έπη δίνουν την δυνατότητα στους ήρωες να κάνουν επίδειξη υπεροχής.

Ο αθλητικός ζήλος δεν λειτουργεί, πάντως, εις βάρος των εκδηλώσεων μεγαλοψυχίας, η οποία, αντιθέτως, δεν λείπει από τους αντιπάλους. Έτσι, όταν η μονομαχία ανάμεσα στον Αίαντα και τον Διομήδη τείνει να αποβεί σε επικίνδυνη, οι θεατές επεμβαίνουν, και τους σταματούν. Ο νικητής στην πάλη, Επειός, σπεύδει να σηκώσει από το έδαφος τον πληγωμένο του αντίπαλο Ευρύαλο, δείχνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τη δική του ευγένεια και αναγνωρίζοντας την αξιοπρέπεια του αντιπάλου. Ο Αντίλοχος, που νίκησε στην αρματοδρομία τον Μενέλαο με ριψοκίνδυνη και αντικανονική ενέργεια, αναγνωρίζει το λάθος του και παραιτείται απ' το βραβείο του, παραχωρώντας το στον Μενέλαο. Αλλά και ο τελευταίος, μεγάλθυμος, απορρίπτει την χειρονομία αυτή,

συγχωρώντας τον απερίσκεπτο ζήλο του νέου. Επίσης, ο θρίαμβος του Οδυσσεά στο αγώνισμα της τοξοβολίας, στο οποίο αναδεικνύεται νικητής ως άριστος μνηστήρας, αποτελεί εκδήλωση της αξιοπρέπειας και του δικαιώματός του να κατακτήσει την Πηνελόπη και το βασίλειό του. Η όλη του φουμπεριφορά λίγο-πολύ εμφανίζεται ως «αριστεία», η οποία, παρά τις ιδιόρρυθμες διαφορές της, παραπέμπει στις αντίστοιχες ηρωϊκές πράξεις της *Ιλιάδας*⁵³. Ο νικητής, κατά τον Όμηρο, συγκεντρώνει σωματική ρώμη και ηθική ανωτερότητα, και καταξιώνεται στους συντρόφους του με τον αγώνα για τη νίκη. Ἄλκη, φιλία, ἀγών, ἄθλος, ἀνδρεία, ἀριστείο ἢ γέρας, συνιστούν αξίες που οδηγούν τον ήρωα στο πεδίο της μάχης ή οποιουδήποτε αγώνα⁵⁴.

Η ομηρική, συνεπώς, ρήση «αἰέν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων», δηλαδή «να είσαι πάντα πρώτος στην παλικάριά και να ξεπερνάς όλους», βρίσκεται στο κέντρο της ομηρικής αρετολογίας, εκφράζοντας με τον καλύτερο τρόπο τα ιδανικά μίας κοινωνίας, όπου ο ηθικός ομηρικός ήρωας δεν καταδέχεται να ζει ως «ἄχθος ἀρούρης», επιζώντας, επομένως, απλώς, χωρίς να μεγαλοουργεί⁵⁵. Και στα δύο έπη είναι σημαντική η ανάδειξη της αριστείας, καθώς με αυτόν τον τρόπο αποκαλύπτει ο άνδρας της ομηρικής περιόδου τον χαρακτήρα και τη δύναμη, που απηγούν την αρετή του, γεγονός που επηρεάζει την κοινωνική του αξιολόγηση. Η «αριστεία» στον Όμηρο έχει, κατά συνέπεια, χαρακτήρα έντονα επικό, σχεδόν δραματικό, καθώς ο μαχητής, προκειμένου να κατακτήσει το ιδεώδες της ανδρείας, φτάνει ως τα όρια του θανάτου, ενώ η αριστεία στον αθλητικό χώρο δεν συνιστά, παρά μία προέκταση της πολεμικής αριστείας. Και στον τομέα της ηθικής του ομηρικού αθλητή, ο στόχος παραμένει αναλλοίωτος: είναι η υπεροχή, η διάκριση, η επίδειξη της σωματικής ρώμης, η συνακόλουθη- όπως και στον πόλεμο- αναγνώριση της αξίας του, η καταξίωση στα μάτια όλου του κόσμου, το «κλέος», και, κυρίως, η ποθητή υστεροφημία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. BR. SNELL, *Η ανακάλυψη του πνεύματος* σσ. 19 κ.εξ.
2. ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ., BYZANTIOY, *Λεξικόν στη λέξη ἀριστος*.
3. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Α 69, 91, 244, Ε 103, Ψ 357, Ψ 483.
4. ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ., BYZANTIOY (1852), λ. ἀριστος.
5. Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, *Λεξικό στους όρους αριστοκρατίας, αριστοκρατία*.
6. Ο. ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΚΑΚΡΙΑΔΗ, *Όμηρος. Ιλιάδα* σ. 6. Για την πολιτική κατάσταση στην ομηρική κοινωνία, βλ. περισσότερα στο: Γ. Κ. ΒΛΑΧΟΥ βλ. βιβλιογραφία
7. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Α 69.

8. ό.π., Α 91.
9. Γ. ΑΝ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΥ, *Βασικό Λεξικό*, και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (2004), *Μικρό Λεξικό* στη λέξη αριστεύω.
10. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Α 227, Γ 44, και ζ 34. Πβ. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ *Οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τον αθλητισμό*, σ. 31.
11. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, *Αρχαϊκή επική ποίηση*, σσ. 180, 184-185.
12. Γ. ΑΝ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΤΟΥ, στη λέξη *αριστεύω*.
13. ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, λ. *αριστεία*.
14. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* ραψ. Ε, Λ και Ρ.
15. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 173.
16. ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, λ. *αγαθός*.
17. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Α 131, 275, Ψ 305. Βλ. και J.B. HOFFMANN, *Ετυμολογικόν Λεξικόν* στις λέξεις *αγαθός* και *εσθλός*. Πβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 177.
18. ό.π., Ω 173, 425, 632. Πβ. ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ Δ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ στη λέξη *αγαθός*.
19. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 180.
20. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Λ 783-784 και Ζ 208-206 αντίστοιχα. Πβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σ. 180.
21. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 179. Για τους μνηστήρες πβλ. Α. ΓΚΑΡΤΖΙΟΥ, «Οδυσσεύς θεατής, αθλητής και αφηγητής άθλων», σσ. 157-178.
22. ΟΜΗΡΟΥ, *Οδ.* ω 192-207. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ (2007), σ. 179.
23. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ (2007), σ. 180. Για περισσότερα βλ. στο: W. F. ΟΤΤΟ, *The Homeric Gods*.
24. ό.π., σ. 180.
25. ό.π., σ. 180.
26. ό.π., σσ. 210 κ.εξ.
27. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Λ 404-410. Πβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σ. 181.
28. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σσ. 180-181.
29. Πβ. J. M. REDFIELD, *Nature and Culture in the Iliad*, σ. 205.
30. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Η 87-91.
31. ό.π., Ζ 446.
32. ΟΜΗΡΟΥ, *Οδ.* θ 285.
33. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 249.
34. ό.π., σ. 182.
35. ΟΜΗΡΟΥ, *Οδ.* δ 629, πβλ. και *Οδ.* χ 204, σ 382-386, ψ 121-122.
36. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σσ. 182-183.
37. ΟΜΗΡΟΥ, Ρ 142-152. Πβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σ. 180.
38. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σ. 185.
39. ό.π., σσ. 193-194.
40. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Ψ 374-375. Βλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ (2007), σσ. 193 κ.εξ. Πβλ. και Π.Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ, *Λεξικό της Νεοελληνικής*, στη λέξη *αρετή*.
41. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ, σ. 194.
42. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ, «Οι αθλητικοί αγώνες στην *Πριάδα* και την *Οδύσσεια*: Μια συγκριτική θεώρηση», και «Οι υπαινεγμοί του Ομήρου», σσ. 29-61 και 243-251 αντίστοιχα. Πβ. Η. Α. HARRIS (1964), *Greek Athletes and Athletics*, Hutchinson of London, σ. 48.
43. ΟΜΗΡΟΥ, *Ιλ.* Ψ 262-897. Για τους επιτάφιους αγώνες του Πατρόκλου, που εκτείνονται σε 636 στίχους, βλ. Ε. ROHDE (1998), *Ψυχή*, σσ. 28 κ.εξ. Πβλ. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ *Οι αντιλήψεις* ό.π., σ. 35 κ.εξ., J. M. REDFIELD ό.π., σσ. 206 κ.εξ.
44. Βλ. Ν. Π. ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ, «Οι αθλητικοί αγώνες στον *Όμηρο*», σσ. 4-7.
45. ΟΜΗΡΟΥ, *Οδ.* θ 100-233. Βλ. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ, *Οι αντιλήψεις*, ό.π., σσ. 46 κ.εξ, 48 κ.εξ., 59 κ.εξ., 243 κ.εξ. Για τον σεβασμό του ομηρικού ανθρώπου προς τους ξένους βλ. J. DE ROMILLY (1994), *Όμηρος*, σ. 113. Βλ. περισσότερα στο: ST. REECE (1993), *The Stranger's Welcome*.
46. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ, *Οι αντιλήψεις*, σ. 172.
47. Ν. RICHARDSON, "The Games in Book θ of the *Odyssey*", σσ. 121-127.
48. Βλ. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ, «*Η αθλητική αξία κατά τους αρχαίους στοχαστές*», σσ. 8-11. Πβλ. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ, «*Άθλα και ξαβολιές στον Όμηρο*», σ. 25.
49. ό.π., σ. 47. Πβλ. J. M. REDFIELD ό.π., σσ. 206-210.
50. ό.π., σ. 251.
51. ΟΜΗΡΟΥ, *Οδ.* θ 214.
52. Βλ. Η. Α. HARRIS ό.π., σσ. 48-49.
53. Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ & Λ. ΠΟΛΚΑ ό.π., σ. 37.
54. Κ. ΓΟΓΓΑΚΗ ό.π., σ. 57.
55. Βλ. F. LETOUBLON, "*L'esprit de compétition chez Homère*", σσ. 11-28. Πβλ. Κ.Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, «*Ολυμπιακοί Αγώνες και ιδεολογία του αθλητισμού στην Αρχαία Ελλάδα*», σσ. 319-331.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΛΑΧΟΣ Γ.Κ. (1985), *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο*, μτφρ. Μ. Παΐζη - Αποστολοπούλου και Δ. Γ. Αποστολόπουλου, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα. Τίτλος το Πρωτότυπου: G.C. Vlachos, *Les Sociétés Politiques Homériques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1974.
- ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, ΣΚ. Δ. (1852), *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, εν Αθήναις.
- ΓΚΑΡΤΖΙΟΥ, Α. (2007). «Οδυσσεύς θεατής, αθλητής και αφηγητής άθλων», στο: Μ. ΠΑΪΖΗ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Α. ΡΕΓΚΑΚΟΥ, Χ. ΤΣΑΓΓΑΛΗ, (εκδότες) *Άθλα και έπαθλα στα Ομηρικά Έπη*, Από τα Πρακτικά του Γ' Συνεδρίου για την Οδύσσεια, 15-19 Σεπτ. 2004, Κέντρο Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη, σσ. 157-178.
- ΓΟΓΓΑΚΗ, Κ. (2003, 1η έκδ.) *Οι αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων για τον αθλητισμό*, Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός Αθήνα.
- ΓΟΓΓΑΚΗ, Κ. (2004) «*Η αθλητική αξία κατά τους αρχαίους στοχαστές*», αφιέρωμα στο ένθετο *Επτά Ημέρες*, με θέμα Ολυμπιακοί αγώνες και λογοτεχνία, στην *Καθημερινή*, 23 Μαΐου, σσ. 8-11.
- ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Κ.Ι. (2005). «Ολυμπιακοί Αγώνες και ιδεολογία του αθλητισμού στην Αρχαία Ελλάδα», Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα «Αθλητισμός. Κοινωνία και Ταυτότητα», του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, 26-29 Μαΐου 2004, Αθήνα, στο: ΙΜΕΡΟΣ, 5.1, σσ. 319-331.
- ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗΣ, Π.Χ. (1999, 2η έκδ) *Λεξικό της Νεοελληνικής*, Σπουδή, Αθήνα.
- HARRIS, Η.Α. (1964). *Greek Athletes and Athletics*, Hutchinson of London.
- HOFFMANN, J.B. (1989). *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, εξελλ. υπό Αντωνίου Δ. Παπανικολάου, εν Αθήναις. Τίτλος του Πρωτοτύπου: *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, Verlag von R. Oldenbourg, München 1950.
- ΚΟΜΝΗΝΟΥ-ΚΑΚΡΙΑΔΗ, Ο. *Όμηρος. Πριάδα* (τόμος Α), αριθ. 19, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.